

Magdalena Szady

Teoretyczne i praktyczne aspekty implementacji idei zrównoważonego rozwoju w Rosji

---

Wschodnioznawstwo 3, 113-134

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Teoretyczne i praktyczne aspekty implementacji idei zrównoważonego rozwoju w Rosji

„В геологической истории биосферы перед человеком открывается огромное будущее, если он поймет это и не будет употреблять свой разум и свой труд на самоистребление”
В.И.Вернадский, *Научная мысль как планетное явление*

„Przed człowiekiem, w geologicznej historii biosfery, otworzy się wielka przyszłość, jeśli tylko to zrozumie i nie użyje własnego rozumu i pracy do samounicestwienia”
Władimir Wernadski, *Myśl naukowa jako zjawisko planetarne*

Przemiany społeczno-ekonomiczne zachodzące od kilkunastu lat w Federacji Rosyjskiej każdego dnia stawiają przed tym krajem nowe wyzwania. Nie będzie przesadą stwierdzenie, iż zmiany widoczne są w każdej dziedzinie funkcjonowania państwa. Rosja, podejmując trud powrotu do roli mocarstwa na arenie międzynarodowej, musi ustosunkować się do kwestii przyjęcia reguł gry, rządzących współczesnymi stosunkami międzynarodowymi. Dotyczy to szerokiego spektrum zagadnień, poczynając od ochrony praw człowieka, przez rynkowe reguły gry, które są warunkiem funkcjonowania Rosji jako podmiotu gospodarki światowej, aż po interesujące nas zagadnienia ochrony środowiska.

Prócz inspirowania przemian politycznych, ekonomicznych i społecznych władze Federacji Rosyjskiej muszą aktywnie reagować na zewnętrzne procesy zachodzące w świecie. Globalizacja niesie nowe, coraz trudniejsze wyzwania. Postęp gospodarczy i ingerencja człowieka w środowisko naturalne ma zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje. Podobnie jak inne podmioty światowej polityki, Rosja stara się wypracować określone mechanizmy reagowania na te kwestie i sposoby ich rozwiązywania.

Dlaczego w ogóle warto zajmować się Federacją Rosyjską w kontekście zrównoważonego rozwoju? Po pierwsze, Rosja jest największym państwem świata, obfitującym we wszystkie naturalne bogactwa, zajmującym ponad 17 milionów

km². To, co dotyczy środowiska naturalnego Rosji, dotyczy całego ekosystemu światowego. Natomiast troska o jego kondycję powinna być zagadnieniem brany pod uwagę zarówno przez rosyjskich decydentów, jak i przez całą społeczność międzynarodową.

W granicach Rosji leżą nietknięte ludzką działalnością tereny, wielkie rzeki, ogromne powierzchnie lasów, które pochłaniają zanieczyszczenia produkowane nie tylko przez Rosję. Kraj ten, niestety, nie może poszczycić się chlubną przeszłością w dziedzinie ochrony środowiska. Okres panowania reżimu totalitarnego charakteryzował się właściwym sobie prymatem ideologii nad racjonalnym eksploataowaniem bogactw naturalnych. Jak każda dziedzina życia społecznego, politycznego czy ekonomicznego tak i środowisko było na jej usługach, co oznaczało, że często wyniki gospodarcze osiągnięte były kosztem równowagi ekosystemu. Nacisk na przemysł ciężki, ślepe wykonywanie nierealnych planów rozwoju gospodarki, czasami irracjonalne pomysły, jak uprawa bawełny w miejscach do tego nieodpowiednich, prowadziły do katastroficznych szkód w przyrodzie.

Skala eksploatacji środowiska w Federacji Rosyjskiej związana jest ściśle z tym, jakie miejsce w wypracowaniu dochodu narodowego ma ta sfera aktywności państwa. Eksport surowców naturalnych to podpora dzisiejszej gospodarki Rosji. Wybrano najprostszy sposób powiększenia dochodu narodowego, czyli eksploatację surowców naturalnych. Była ona jednym z filarów polityki prezydenta Władimira Putina, który budowę swojego wizerunku opierał chciał na widocznym sukcesie gospodarczym. Jednak należy pamiętać, że tym sposobem buduje się gospodarkę o wątych podstawach, albowiem surowce nie są nieograniczone, a dodatkowo ich nieracjonalna eksploatacja może prowadzić do nieodwracalnych zmian w środowisku naturalnym.

Co więcej, surowcowa polityka Putina nie tylko ma na celu budowanie potęgi kraju w czysto ekonomicznym pojęciu, ale jest permanentnie wykorzystywana jako karta przetargowa i forma nacisku w stosunkach politycznych Rosji z innymi krajami.

Ponadto nie należy zapominać o roli, jaką Rosja odgrywa w relacjach z niektórymi byłymi republikami radzieckimi. Pozostając z nimi nadal w bliskiej zależności gospodarczej, jak i politycznej, posiada instrumenty, za pomocą których może skutecznie wpływać na te państwa. Jeżeli Federacja Rosyjska zdecyduje się na aktywną i skuteczną implementację idei zrównoważonego rozwoju na swoim terytorium, może też stać się źródłem jej promocji w krajach od siebie zależnych. W przytłaczającej większości bowiem kwestie ochrony środowiska i szeroko pojętej ekologii w tej grupie państw są bardzo zaniedbane. Eksploatują one środowisko do granic możliwości, wykorzystując ten najprostszy sposób na zwiększenie dochodów państwa. Przykładem jest Azerbejdżan, posiadający ogromne złoża ropy naftowej i opierający na tej gałęzi przemysłu swoją gospodarkę, jednak nadal jest bardzo zależny surowcowo od Rosji ze względu na słabą infrastrukturę. Ponadto nie można zapominać o tym, iż Rosja jako spadkobierczyni Związku

Radzieckiego powinna też poczuwać się do odpowiedzialności za degradację środowiska i katastrofy ekologiczne, jakie miały miejsce na terenie byłych republik radzieckich, które dziś stanowią autonomiczne państwa. Przykładem może tu być systematyczne niszczenie Jeziora Aralskiego dla zwiększania produkcji bawełny, które do dnia dzisiejszego ma fatalne konsekwencje dla przyrody.

Powyższe argumenty wskazują, iż nie możemy zajmować się zrównoważonym rozwojem na świecie, nie przyjrawszy się kondycji tej idei w Federacji Rosyjskiej. Rosja, jako niezwykle istotny podmiot stosunków międzynarodowych, ma wiele do zrobienia w tej dziedzinie, ale i do zaoferowania. Konstruktywna współpraca społeczności międzynarodowej może tu przynieść owocne rezultaty.

Nieporozumienia definicyjne

Zrozumienie problemów z adaptacją idei zrównoważonego rozwoju na grunt rosyjski może okazać się o wiele łatwiejsze, jeżeli dogłębnie zostanie przeanalizowany problem definiowania tego zagadnienia w języku rosyjskim.

Rosyjski odpowiednik terminu zrównoważony rozwój to *устойчивое развитие*. I o ile drugi człon tej nazwy nie budzi żadnych wątpliwości, gdyż jest to dokładny ekwiwalent słowny, o tyle pierwszy, czyli słowo *устойчивое*, powoduje wiele komplikacji. Przymiotnik ten oznacza: stały, trwały, ustalony¹. Łatwo dostrzec, że takie tłumaczenie pojęcia pociąga za sobą niedopowiedzenia i rodzi liczne komplikacje interpretacyjne. Angielskie określenie *sustainable*, w terminologii polskiej tłumaczone jako *zrównoważony*, niesie cały szereg skojarzeń. Podkreśla się tu bowiem istotę zagadnienia, którą w skrócie możemy sprowadzić do równowagi działalności człowieka ze środowiskiem naturalnym. Obecne tłumaczenie tego terminu na język rosyjski, występujące m.in. w niektórych dokumentach państwowych i dyskursie politycznym, przyczyniać się może do niezrozumienia samej idei zrównoważonego rozwoju.

Dla zobrazowania komplikacji, jakie wywołuje ten dość dwuznaczny termin, przydatne będzie prześledzenie artykułu W. Płatonowa *Aktualne problemy zrównoważonego rozwoju Rosji* z 2001 roku. W abstrakcie w języku angielskim, który umieszczony jest pod tekstem artykułu, autor posługuje się terminem *stable development*, co natychmiast pokazuje, jak rozumie on ten termin. Jego błąd wynika z bezpośredniego tłumaczenia na angielski rosyjskiego terminu. Zanika tu istota pojęcia, owo zrównoważenie, a punkt ciężkości przenosi się na ekonomiczny aspekt rozwoju. Lektura artykułu potwierdza, że termin przez autora jest rozumiany opacznie, a to stawia pod znakiem zapytania wszelkie jego przedsięwzięcia i przemyślenia w tej kwestii. Widoczne jest to w części artykułu, w której autor zastanawia się, czym jest dla przeciętnego obywatela zrównoważone pań-

¹ *Wielki słownik rosyjsko-polski*, A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, Warszawa 2004, s. 664.

stwo. Stwierdza on: „Jest to powrót dawno utraconego poczucia pewności dnia jutrzejszego, stabilizacji, bezpieczeństwa obywateli i państwa. Kiedy macie pracę, wasze dzieci chodzą do szkoły, starsi otrzymują emeryturę. Rząd zdolny jest efektywnie kierować krajem, unikając kryzysów. Kiedy znika koślawo dysproporcja między światowymi cenami a rosyjskimi dochodami. I kiedy jesteście pewni, że tak będzie jutro i za rok, i za wiele kolejnych lat. To godne życie, powrót pojęcia «Ojczyzna»»².

Popularność błędnego pojmowania interesującego nas terminu w rosyjskim piśmiennictwie naukowym potwierdza też artykuł M. Zalichanowa (*Zrównoważony rozwój w Rosji. Perspektywy i zagrożenia* z 2002 roku). Autor to deputowany Dumy Państwowej, członek Rosyjskiej Akademii Nauk, przewodniczący Wyższej Rady Ekologicznej parlamentu rosyjskiego. Już na samym początku wspomnianego artykułu autor definiuje pojęcie zrównoważonego rozwoju, stwierdzając, iż jest to „rozwój bez destrukcyjnych i kryzysowych katastrof, wpływających na scenariusz rozwoju kraju”³. W swoim artykule z 2004 roku A. Tarko sugeruje natomiast, że termin zrównoważony rozwój najlepiej pojmować jako „samopodtrzymujący się», czyli istniejący długotrwale, który nie zmienia swoich zasadniczych cech”⁴.

Z pewnością nie jest tak, iż niefortunny termin całkowicie przekreśla poprawne pojmowanie go przez naukowców, polityków i całe społeczeństwo. Jednak należałoby się zastanowić, czy używany czasami zamiennie termin *сбалансированное развумие* (*zbalansowany rozwój*) nie powinien być rozpowszechniony w celu uzyskania większej przejrzystości terminologicznej, która ułatwi badanie i propagowanie idei zrównoważonego rozwoju.

Przeszkody we wdrażaniu zrównoważonego rozwoju w Rosji

Wspomniane artykuły Zalichanowa i Płatonowa mogą być bardzo korzystne w zrozumieniu, dlaczego przeniesienie idei zrównoważonego rozwoju na grunt rosyjski napotyka spore trudności. Przede wszystkim chodzi tu o wymienione problemy definicyjne, wywołujące niedopowiedzenia i nieścisłości terminologiczne, które powodują konstruowanie błędnych skojarzeń. Jednak kwestia ta wydaje się być jedną z najłatwiejszych do rozwiązania. Zdaje się, że trafionym pomysłem mógłby się okazać projekt upowszechniania terminu *сбалансированное развумие* – *zbalansowany rozwój* – albo różnego typu przedsięwzięcia edu-

² В.М. Платонов, *Актуальные проблемы устойчивого развития России*, «Вестник Росийского университета ружбы народов – Серия: Политология», nr 3, 2001, s. 8.

³ М.Ч. Залиханов, *Устойчивое развитие России. Перспективы и угрозы*, «Устойчивое развитие. Наука и Практика», nr 1, 2002, s. 79.

⁴ А.М. Тарко, *Два пути устойчивого развития России*, «Устойчивое развитие. Наука и практика», nr 2, 2004, s. 3.

cyjne mające na celu uściślenie już funkcjonującego terminu *устойчивое развитие*. Takie doprecyzowanie ułatwiłoby pojmowanie zagadnienia, a jednocześnie przyczyniłoby się do jego rozpowszechnienia.

Jednak kolejne przeszkody, które należy wymienić, zajmując się zrównoważonym rozwojem w Rosji, nie są tak łatwe do zmiany, jak kwestie terminologiczne. Przyjrzeć się bowiem należy mentalności Rosjan i ich kulturze politycznej w związku z zagadnieniem ochrony środowiska i ekologii. Należy pamiętać, iż wiek XX w Rosji to czas, kiedy polityce i władzy centralnej podporządkowane były wszelkie najdrobniejsze dziedziny życia społecznego. Nie wykształcono kultu środowiska naturalnego jako żywiciela społeczeństwa. Raczej funkcjonuje ono jako spichlerz bez dna, spiżarnia, z której zawsze można czerpać korzyści, nie myśląc o zapewnieniu mu ochrony i prawidłowego rozwoju. Władze i społeczeństwo przez lata nastawione były tylko na czerpanie, na branie. W mentalności społecznej nie wykształciły się mechanizmy myślenia o środowisku jako dobrodziejstwu, które ze wszelkich sił należy bronić i o którym należy myśleć w perspektywie długookresowej przydatności.

Nie pomogła tu z pewnością, opisana w dalszej części, polityka władz sowieckich, bezwzględnie eksploatujących środowisko naturalne i promująca przemysł ciężki jako instrument budowania potęgi Związku Radzieckiego.

Niezwykle istotny jest tu jeden z aspektów kultury politycznej Rosji, która gloryfikuje państwowość rosyjską, boi się natomiast obcych wpływów. Stąd idea zrównoważonego rozwoju przyjmowana jest jako obca, jako strategia szeroko rozumianego Zachodu, który za pomocą nowej ideologii stara się usidlić i osłabić Federację Rosyjską. Płatonow wprost stwierdza, że „należy uwzględnić, że przedstawiona przez Zachód koncepcja zrównoważonego rozwoju kryje w sobie ważny zamysł operacyjny. Tworzenie i realizacja koncepcji według zachodniego scenariusza warunkuje wcielenie w życie idei świata jednobiegunowego, z wyraźnym zhierarchizowaniem ról wszystkich państw. Zrównoważony Świat według amerykańskich zasad pozostawia Rosji i wielu innym krajom miejsce ekologiczno-surowcowego dodatku. Ekologiczna składowa zachodniej doktryny jest bezdyskusyjnie ważnym elementem, ale istotne jest, by zrozumieć, że występuje ona w roli ideologicznego, błyszczącego opakowania gorzkiej pigułki. Otwarcie i ustawicznie proponuje się nam zmniejszenie ludności, wstrzymanie rozwoju przemysłowego. Sprzedaż za bezcen naszych opracowań naukowych, naszych «mózgów». W zamian za to dostaniemy trochę pieniędzy na kupowanie ich «hamburgerów». Nie zgadzamy się z takim podejściem”⁵.

Niedostrzeganie kwestii ekologicznych w idei zrównoważonego rozwoju i przyjmowanie dumnej mocarstwowej postawy emanuje z artykułu Zalichanowa. Pisząc o problemie zrównoważonego rozwoju w Rosji, dochodzi do wniosku, że „oczywiście ekologia i ekonomia są ważne. Jednak znacznie ważniejsi są ludzie. Ich życie, zdrowie i bezpieczeństwo. Każdy kraj, jak radzi nam Organizacja Na-

⁵ В.М. Платонов, *op.cit.*, s. 7.

rodów Zjednoczonych, powinien dostrzec swoje główne problemy i wypracować na tej podstawie swoją koncepcję zrównoważonego rozwoju. (...) Także w Rosji, miejmy nadzieję, przyjdzie moment, kiedy będzie można myśleć o rozwoju. Teraz trzeba troszczyć się o stabilność, o ochronę podstawowych warunków dla normalnego życia”⁶. Dalej podkreśla, że to, czym teraz należy się martwić, to wzmacnianie podstaw federacji, ochrona granic, budowa silnej armii i silnej władzy państwowej. W innym miejscu, analizując kwestię nowoczesnych technologii, które jak wskazuje, według ekspertów powinny dominować w gospodarkach krajów rozwiniętych, Zalichanow stwierdza: „Jednak nowoczesne technologie potrzebują poważnych inwestycji. Czy technologie te są nam potrzebne? Oczywiście potrzebne! Jednak nie wszystkie. Potrzebne są przede wszystkim te, które pozwolą Rosji podnieść się z kolan. Te, które pomogą efektywnie karmić i ogrzewać ludzi, budować tanie i dostępne dla większości ludności mieszkania i telekomunikację (...) budować drogi, produkować lekarstwa”⁷.

Jak widać, obawa rosyjskich naukowców, a tym bardziej rosyjskiego społeczeństwa, przed wpływami obcymi i narzucaniem szczegółowych rozwiązań z zewnątrz jest wyraźna. Jednocześnie znów widoczne jest tu nieprecyzyjne pojmowanie terminu, które pokazuje, że zanika w nim jego ekologiczny komponent. Niewiele jednak osób zdaje sobie sprawę, że jest możliwość znalezienia tutaj wspólnego mianownika. Uczynienie zrównoważonego rozwoju bliską ideą dla Rosjan i rosyjskiej tradycji naukowej.

Zrównoważony rozwój a rosyjska tradycja naukowa – Władimir Wernadski i Dawid Armand

Władimir Wernadski (1863-1945), geolog i biolog rosyjski, który w swojej pracy naukowej rozwijał teorię noosfery. Jego nazwisko przywoływane jest w dokumentach państwowych związanych ze zrównoważonym rozwojem. Jego działalność pokazuje, że idea ta jest bliska rosyjskiej nauce. Termin „noosfera” używany był również przez takich badaczy, jak Pierre Teilharde de Chardin i Pieree Le Roy; nadmienić należy, że ci trzej naukowcy znali swoje prace. Noosfera to ten etap ewolucji kosmicznej, w którym w biosferze pojawia się myśl i świadomość. Dla Wernadskiego noosfera to inaczej sfera rozumu, w której człowiek swoją pracą, świadomym kierowaniem społeczeństwem i przyrodą harmonizuje ich współdziałanie, nie dopuszczając jednocześnie do żadnego restrykcyjnego oddziaływania społeczeństwa na środowisko naturalne. A. Ursul podkreśla, że noosfera jest

---

⁶ М.Ч. Залиханов, *op.cit.*, s. 79.

⁷ Ibidem, s. 85.

główną orientacją, na którą skierowane jest przejście do zrównoważonego rozwoju⁸.

Wernadski teorię noosfery sformułował już pod koniec swojego życia. Troška o oddziaływanie człowieka na przyrodę doprowadziła go do rozmyślań nad nowym etapem w ewolucji biosfery, za jaki uważał właśnie noosferę. W swoich pracach naukowych z lat 30. i 40. XX wieku wskazywał szereg warunków niezbędnych dla ustanowienia i funkcjonowania noosfery. Zaliczał do nich przede wszystkim:

- zaludnienie całej planety;
- intensywne przekształcenie środków łączności i wymiany między różnymi krajami;
- wzmocnienie więzi, także politycznych, między krajami świata;
- przewagę geologicznej roli człowieka nad innymi geologicznymi procesami zachodzącymi w biosferze;
- rozszerzanie granic biosfery, powiększenie jej o kosmos;
- odkrycie nowych źródeł energii;
- równość ludzi wszystkich ras i religii;
- zwiększenie roli narodów w dziedzinie rozwiązywania problemów wewnętrznej i zewnętrznej polityki;
- wolność myśli naukowej i naukowych poszukiwań od religijnych przekonań, filozoficznych i politycznych układów; stworzenie w ustroju społecznym i politycznym warunków dla swobody myśli naukowej;
- rozumne przekształcanie pierwotnej przyrody, tak by mogła ona zaspokajać potrzeby ludzkości;
- likwidacja wojen⁹.

Wernadski stwierdził, iż „Przed człowiekiem, w geologicznej historii biosfery, otworzy się wielka przyszłość, jeśli tylko to zrozumie i nie będzie używał swojego rozumu i swojej pracy do samounicestwienia”¹⁰. Wydaje się, że może to być jedna z najlepszych myśli przewodnich dla idei zrównoważonego rozwoju.

Osiągnięcia i prace naukowe Wernadskiego były inspiracją dla założycieli Porządowej Fundacji Ekologicznej imienia Władimira Wernadskiego. Powstała ona w 1995 roku z inicjatywy szeregu przedsiębiorstw surowcowo-energetycznych, Rosyjskiej Akademii Nauk Medycznych, społecznych i państwowych organizacji. Podstawowym celem fundacji jest, bazując na ideach Wernadskiego, zbudowanie całościowej, naukowo ugruntowanej, znajdującej praktyczne ucieleśnienie koncepcji zrównoważonego rozwoju. Przedsięwzięcia Fundacji skierowane są na takie obszary, jak projekty oświatowe, działalność międzynarodowa, wy-

⁸ Е.Ф. Корочкин, *Экология и устойчивое развитие России*, www.mnr.gov.ru/files/part/7239_korochkin.doc, 2006, s. 2.

⁹ *Вернадский В.И. – выдающийся ученый*, <http://www.tstu.ru/win/kultur/nauka/vernad/uchver.htm>

¹⁰ Ibidem.

dawanie literatury naukowej, popularno-naukowej i oświatowej, a także projekty ekologiczno-energetyczne. Jest to przykład tego, jak ojczyzna ideologia inspiruje rosyjskie podmioty do działania, czyniąc ideę zrównoważonego rozwoju bardziej zbliżoną kulturowo do społeczeństwa rosyjskiego.

Z kolei Dawid Armand, sowiecki geograf, napisał w latach 60. książkę *Dla nas i wnuków*, która stała się manifestem racjonalnego wykorzystywania przyrody oraz idei sprawiedliwego podziału jej dobrodziejstw między pokoleniami. Sformułował w niej następujące propozycje:

- sprawiedliwy podział bogactw naturalnych między pokoleniami – równy dostęp do dóbr środowiska naturalnego, sprawiedliwe rozdzielenie dochodów z korzystania z przyrody naturalnej pomiędzy wszystkich członków społeczeństwa;
- użycie odnawialnych źródeł energii w ograniczonej ilości, wykluczającej ich degradację;
- optymalne wykorzystywanie bogactw naturalnych, minimalizacja odpadków produkcyjnych;
- minimalizacja ryzyka ekologicznego;
- ochrona najbardziej cennych obszarów;
- państwowe i społeczne podnoszenie kultury ekologicznej¹¹.

Rosyjska tradycja naukowa ma z czego czerpać, by idea zrównoważonego rozwoju nie była tylko obcą, narzuconą z zewnątrz ideologią. Upowszechnianie rosyjskich prac naukowych na ten temat i co ważniejsze, poszukiwanie wspólnie własnej drogi teoretyczno-ideologicznej dla najefektywniejszego wdrażania zrównoważonego rozwoju wydaje się być najlepszym rozwiązaniem. Takie działania będą bowiem miały pozytywne efekty zarówno dla Rosji, jej obywateli i środowiska naturalnego, a także dla całej społeczności międzynarodowej i światowego ekosystemu.

Rys historyczny

Ochrona środowiska w Związku Radzieckim

Politykę ekologiczną ZSRR sformułowano w dokumencie XXIV zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, a następnie rozwijano ją i konkretyzowano podczas XXV i XXVI zjazdu partii, a także w konstytucji kraju. Rada Najwyższa Związku Radzieckiego przyjęła szereg aktów prawnych regulujących kwestie środowiska naturalnego.

W artykule 67 Konstytucji ZSRR zapisano: „obywatele Związku Radzieckiego zobowiązani są chronić przyrodę i jej bogactwa”. Natomiast zgodnie z postanowieniami Rady Najwyższej z 3 lipca 1985 roku miał być opracowany długoter-

---

¹¹ Е.Ф. Корочкин, *op.cit.*, s. 13.

minowy państwowy program ochrony środowiska i racjonalnego wykorzystania surowców naturalnych¹².

W Związku Radzieckim funkcjonowały rezerwy i parki narodowe. W każdej republice związkowej istniało Towarzystwo Ochrony Przyrody. Funkcjonowało ok. 8 tysięcy szkolnych leśnictw¹³.

Tak wyglądała ochrona środowiska w Związku Radzieckim w teorii. Deklaratywna strona jawiła się w jak najjaśniejszych barwach, jednakże bardzo często stan faktyczny różnił się z praktyką. Związek Radziecki w doprowadzonej do granic absurdu propagandzie sukcesu również i tę dziedzinę życia społeczno-politycznego, jaką jest ekologia, prezentował w sposób nieskazitelny. Wedle opinii władz kraj krzewił ekologiczną edukację, chronił przyrodę i umiejętnie znajdował równowagę między rozwojem przemysłowym a troską o środowisko naturalne.

System zasobów naturalnych i biologicznych w Związku Radzieckim był centralnie zarządzany i ściśle zhierarchizowany. Miało to swoje pozytywne cechy, albowiem zapewnione były tej dziedzinie stałe dochody, prowadzono Czerwone Księgi zagrożonych gatunków, prowadzony był regularny spis inwentaryzacyjny zasobów, wspierano naukę. Jednocześnie polityka w dziedzinie środowiska naturalnego miała niebywale ekstensywny charakter. Natomiast Czerwone Księgi były jedynie spisem, a nie impulsem by zmienić powody, dla których dane gatunki są na tej liście umieszczane.

Ambicje Stalina przybierały między innymi postać gigantycznych inwestycji. Stalinowski „plan przeobrażenia przyrody” przewidywał zakładanie leśnych pasów ochronnych w rejonach Kazachstanu i Azji Centralnej, a także kierowanie rzek Północy na tereny stepów i pustyń. Przedsięwzięciom tym przyświecały hasła „walki z przyrodą”, a także „świadomego przekształcania przyrody przez zorganizowaną ludzkość w społeczeństwie socjalistycznym”. Okazuje się jednak, że konsekwencje takich działań miały tragiczne skutki dla środowiska¹⁴.

Przykładem braku szacunku dla środowiska i zdrowia społeczeństwa jest bezmyślna eksploatacja Jeziora Aralskiego, która swoje konsekwencje ma do dzisiejszego dnia. Władze Związku Radzieckiego sprawiły, że jezioro to zaczęło systematycznie umierać. Zdecydowano bowiem, że na suchych terenach republik radzieckich: Kazachskiej, Uzbeckiej i Turkmeńskiej, wzdłuż rzek Amu-darii i Syr-darii uprawiane będzie „białe złoto”, czyli bawełna. W latach 60. podjęto decyzję o zwiększeniu jej uprawy. Używanie na szeroką skalę nawozów sztucznych, herbicydów i substancji owadobójczej DDT (która rozkłada się ponad kilkanaście lat) drastycznie pogorszyło stan środowiska naturalnego w tych rejonach. Najbardziej zgubne dla Jeziora Aralskiego okazało się przedsięwzięcie nawadniania pustyni Kara-Kum celem przeobrażenia jej w pola uprawne. Miały temu służyć wody Aralu. W związku z tym zbudowano kanał nawadniający o długości 1300

¹² Ibidem, s. 11.

¹³ Ibidem, s. 12.

¹⁴ J. Smaga, *Rosja w 20 stuleciu*, Kraków 2002, s. 164.

kilometrów. Od tamtej pory Aral systematycznie wysychał i obniżał się poziom jego wód. Stanowiło to cios dla rybołówstwa i przetwórstwa rybnego. Substancje szkodliwe dostawały się do gleby i atmosfery. Przeszły istnieć delty rzek Amudarii i Syr-darii. Obecnie prowadzone są przedsięwzięcia mające na celu uratowanie jeziora, jednak wiadomo, że nie da się powrócić do stanu sprzed lat 60.

Inny jaskrawy przykład to ściśle związane z Jeziorem Aralskim badania biologiczne. Wyspa Odrodzenia, znajdująca się na tym jeziorze, a dziś półwysp (ze względu na obniżanie się poziomu wód) była miejscem, gdzie znajdowało się tajne, wojskowe laboratorium testujące broń biologiczną. Specyfika wyspy pozwalała na spokojne prowadzenie tajnych badań. Hodowano tam i przechowywano odmiany między innymi wąglika, dżumy, tularemii i cholery. W 1990 r. wysuszenie Jeziora Aralskiego podkopało przedsięwzięcie wojskowe na Wyspie Odrodzenia. Wyspa, która niegdyś miała 200 km kwadratowych, na początku lat 90. zajmowała powierzchnię 200 000 kilometrów kwadratowych i wszelkie prognozy wskazywały, że niebawem przestanie być wyspą i połączy się z lądem. Dopiero w 1990 roku władze kazachskie uzyskały dostęp do tego terenu, a w 1991 roku rozpoczęto wycofywanie stamtąd wojsk rosyjskich¹⁵. W 2002 roku amerykański biochemik Brian Hayes z ponad stuosobową ekipą przeprowadził ekspedycję, która zneutralizowała na wyspie od 100 do 200 milionów ton wąglika. Na terenie Kazachstanu, a prawdopodobnie i innych byłych republik radzieckich nadal istnieje wiele składowisk wąglika. Podejrzenia wzbudzać mogą choćby wydarzenia ze Swierdłowska (dziś Jekaterynburg) z 1979 roku, gdzie w wyniku awarii w fabryce broni biologicznej i wydobywania się z laboratorium wąglika zginęło około 70 osób. Innym ośrodkiem testowania tego typu broni był Stepnogorsk¹⁶.

Gigantomania, gloryfikowanie produkcji w przemyśle ciężkim i nieustanny wyścig w niemal każdej dziedzinie ekonomicznej z kapitalistyczną częścią świata doprowadzał do wielu błędnych decyzji zagrażających zdrowiu i życiu ludzi. Za przykład może służyć ogromna przetwórnia siarki w Astrachaniu, która przez lata intensywnie zanieczyszczała środowisko, powodując wiele chorób, schorzeń, a nawet zgonów. W 2000 roku doszło do protestu pracowników Gazpromu i przedstawicieli społeczności lokalnej, która blokowała dojazd ciężarówek ze szkodliwymi substancjami do fabryki.

Wiele katastrof ekologicznych pozostaje nadal nieujawnionych. Prawdy dowiadujemy się stopniowo. W 2000 roku „Komsomolskaja Prawda” opisała wydarzenia ze stycznia 1980 roku, które miały miejsce w gorkowskiej stoczni „Krasnoje Sormowo”. Oficjalnie było to miejsce budowy statków. Jak się okazało, produkowano tam również podwodne łodzie atomowe. W 1980 roku doszło tam

---

¹⁵ *Former Soviet biological weapons facilities in Kazakhstan: past, present, and future*, James Martin Center of Nonproliferation Studies, <http://cns.miis.edu/pubs/opapers/op1/op1.htm>

¹⁶ Ch. Pala, *Anthrax buried for good*, „Washington Times”, 2002.

do awarii, która swoje żniwa zbiera do dziś. Nadal występuje tam wysoki poziom napromieniowania¹⁷.

Te kilka przykładów wymienionych powyżej były raczej stałą praktyką w Związku Radzieckim, co pokazuje, iż ochrona środowiska w tamtych czasach nie była priorytetem radzieckich władz. Co gorsze, pozostawiła po sobie niezwykle groźną, czasami wręcz zabójczą spuściznę, z którą władze Federacji Rosyjskiej zmagać się będą jeszcze przez wiele lat. Ponadto dokonała czegoś bardziej groźnego, nie wykształciła proekologicznej kultury w społeczeństwie rosyjskim, co niezwykle utrudnia działania na rzecz poprawy warunków naturalnych i choć częściowej odbudowy zdegradowanego środowiska, albowiem zaszczepienie takiej postawy z dnia na dzień nie jest możliwe w żadnym społeczeństwie.

Przejsięcie do zrównoważonego rozwoju

Aspekty formalno-prawne

Przemiany polityczno-gospodarcze w Rosji z końca XX i początku XXI wieku przyniosły jednocześnie zmiany w dziedzinie ochrony środowiska. Pierwsze oznaki można było zaobserwować w podwyższeniu statusu organów związanych z ochroną przyrody. W 1988 roku powstał Państwowy Komitet do spraw Ochrony Środowiska, który przekształcił się następnie w Ministerstwo Ochrony Środowiska i Surowców Naturalnych (zwane też Ministerstwem Ekologii i Surowców Naturalnych). W 1999 roku powstało Ministerstwo Surowców Naturalnych¹⁸. Następnie dokonywane były zmiany administracyjne związane z tymi urzędami¹⁹.

Rosja podjęła szereg reform w dziedzinie ochrony środowiska, implementując prawa i inicjując wiele przedsięwzięć w tej sferze. Ochrona środowiska przeżywała niebywale trudny czas w okresie przemian. Lata 90. cechowało wysoce nieefektywne finansowanie rezerwatów i parków narodowych. Jednostki naukowe we wszystkich rezerwach cierpiały z powodu braku inwestycji w nowoczesne technologie i wyposażenie naukowe, komputery, z braku funduszy na literaturę i wyjazdy naukowe. Rezerваты i parki narodowe straciły możliwości monitoringu, edukacji ekologicznej, które mogłyby bazować na ich naturalnym, historycznym i kulturowym potencjale, a także na ich wykwalifikowanych kadrach.

Rzeczywistość wymusza nowe podejście do kwestii ochrony środowiska. Społeczeństwo musi uświadomić sobie potrzebę nowej praktyki ekologicznej, nowych form wsparcia działań proekologicznych, a także konieczności wykształcenia adekwatnych ram instytucjonalno-prawnych.

Realizacja idei zrównoważonego rozwoju w Federacji Rosyjskiej rozpoczęła się wraz z rozporządzeniem rządu z dnia 19 sierpnia 1992 r. (nr 1522-r), na

¹⁷ J. Afanasjew, *Groźna Rosja*, Warszawa 2005, s. 145.

¹⁸ www.mnr.gov.ru

¹⁹ Е.Ф. Корочкин, *op.cit.*, s. 13.

podstawie którego powstała międzyresortowa komisja do opracowania założeń i realizacji postanowień konferencji ONZ dotyczącej ochrony środowiska i rozwoju. Zalecono jej opracowanie projektu narodowego planu działań w kwestii realizacji wspomnianej powyżej konferencji. Miał on być przedstawiony rządowi rosyjskiemu do 1 listopada 1992 roku. Jednocześnie zalecono Ministerstwu Ekologii i Surowców Naturalnych i Ministerstwu Informatyki informowanie społeczeństwa o efektach pracy konferencji ONZ do spraw środowiska i rozwoju i przyjętych przez nią postanowieniach.

4 lutego 1994 roku pojawił się dokument, wydany przez prezydenta Federacji Rosyjskiej (nr 236) *O państwowej strategii rosyjskiej w kwestii ochrony środowiska i zabezpieczeniu zrównoważonego rozwoju*. Przewidywał on dwa główne kierunki postępowania:

- rozwiązywanie bieżących zadań socjalno-ekonomicznych, pozostających w nierozzerwalnym związku z realizacją aktywnych przedsięwzięć związanych z ochroną i polepszeniem środowiska, oszczędzaniem i rekonstrukcją surowców naturalnych;
- realizacja zapewnionego w Konstytucji Federacji Rosyjskiej prawa obywateli do korzystania z dobrodziejstw środowiska i prawa przyszłych pokoleń do korzystania z zasobów naturalnych.

W celu wypełnienia najważniejszych zadań rząd polecił zatwierdzenie planu działań w kwestii ochrony środowiska na lata 1994-1995 jako pierwszego etapu podstawowych zasad strategii oraz opracowanie i przedstawienie prezydentowi projektu koncepcji przejścia Federacji Rosyjskiej do modelu zrównoważonego rozwoju.

Powyższy plan został zatwierdzony 18 maja 1994 roku i zakładał on 96 przedsięwzięć dotyczących projektów prawnych i programów niezbędnych dla rozwiązania ważkich problemów ekologicznych kraju. W zasadzie plan ten został wykonany poza niektórymi programami, które przesunięto do planu kolejnego na lata 1996-1997.

Ponadto rząd zaplanował rozporządzeniem z dnia 13 września 1994 roku (nr 1481-r) przeprowadzenie w czerwcu 1995 roku ogólnorosyjskiego zjazdu na temat ochrony przyrody.

Rząd rozpatrzył zalecenia zjazdu i zgodnie z jego rezolucją, przyjętą 5 czerwca 1995 r., powołał Państwową Komisję do opracowania projektu koncepcji, w której miały być uwzględnione zalecenia zjazdu. Projekt taki został opracowany 4 stycznia 1996 roku, rozpatrzony i zaakceptowany na posiedzeniu rządu Federacji Rosyjskiej, a następnie zatwierdzony przez prezydenta w dniu 1 kwietnia 1996 roku (nr 440) wydaniem dokumentu zatytułowanego *O koncepcji przejścia Federacji Rosyjskiej do zrównoważonego rozwoju*. Tym dokumentem prezydent zobowiązał rząd do uwzględniania koncepcji zrównoważonego rozwoju przy opracowywaniu prognoz i programów rozwoju społeczno-ekonomicznego, przy przygotowywaniu aktów prawnych, podejmowaniu decyzji gospodarczych i in-

nych przedsięwzięć państwowych. Jednocześnie rządowi polecono opracowanie i przedstawienie prezydentowi projektu państwowej strategii zrównoważonego rozwoju dla Federacji Rosyjskiej. Podstawowe znaczenie tego dokumentu opiera się na zasygnalizowaniu, że głowa państwa dała wyraźne wytyczne organom władzy wykonawczej, by w swej działalności kierowały się zasadą zrównoważonego rozwoju, jednocześnie stawiając zadanie dalszego pogłębiania rozpoczętych prac na poziomie strategicznym.

W grudniu 1996 roku Ministerstwo Gospodarki, wypełniając postanowienia rządu z 8 maja 1996 roku *O opracowaniu projektu państwowej strategii zrównoważonego rozwoju Federacji Rosyjskiej*, przedstawiło rządowi pierwszy wariant projektu strategii. Ponieważ za najważniejsze zadanie w koncepcji przejścia do zrównoważonego rozwoju, w jej początkowym etapie, uznano konieczność osiągnięcia stabilizacji w społeczeństwie, związanej z rozwiązaniem ostrych problemów ekonomicznych i socjalnych, z polecenia rządu został opracowany projekt *Średnioterminowego programu na lata 1997-2000. Przebudowa strukturalna i wzrost ekonomiczny*. Program ten skierowany był na stworzenie przesłanek dla zwiększenia wzrostu produkcji i podwyższenia dobrobytu społeczeństwa.

Niestety *Państwowa Strategia Zrównoważonego Rozwoju Federacji Rosyjskiej*, projekt zatwierdzony na posiedzeniu rządu w grudniu 1997 roku nie został przyjęty. Projekt był nadal dopracowywany w Dumie Państwowej, w komisji problemów zrównoważonego rozwoju i przez jej grupę ekspercko-doradczą²⁰.

W tym okresie nastąpił zastój w konkretyzacji projektów i ich wdrażaniu. Impulsem do ożywienia prac był Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju w Johannesburgu, który trwał od 26 sierpnia do 4 września 2002 roku. Dalszą konkretyzację idea zrównoważonego rozwoju uzyskała w *Ekologicznej Doktrynie Federacji Rosyjskiej*, zaaprobowanej rozporządzeniem rządu 31 sierpnia 2002 roku (nr 1225-r). Zgodnie z tym dokumentem celem strategicznym rosyjskiej polityki w sferze ekologii jest ochrona systemów naturalnych, podtrzymywanie ich spójności, podwyższenie jakości życia, polepszenie zdrowia społeczeństwa i sytuacji demograficznej w kraju, a także wzmocnienie bezpieczeństwa ekologicznego kraju.

Państwowa polityka Federacji Rosyjskiej w dziedzinie ekologii, wedle stwierdzeń Doktryny, bazuje na następujących zasadach:

- zrównoważony rozwój, zakładający równomierne rozłożenie nacisku na aspekty ekonomiczne, socjalne i ekologiczne i uznanie faktu, iż rozwój ludzkości w sytuacji dalszej degradacji przyrody jest niemożliwy;
- pierwszeństwo tych funkcji biosfery, które zapewniają warunki życia i odnoszą się do bezpośredniego wykorzystania jej surowców;
- sprawiedliwy podział dochodów pochodzących z wykorzystania i dostępu do surowców naturalnych;
- zapobieganie negatywnym ekologicznie skutkom działalności gospodarczej;

²⁰ Ibidem, s. 14-16.

- odejście od gospodarczych i wszelkich innych projektów, które mogłyby mieć negatywny wpływ na przyrodę;
- wykorzystywanie przyrody na zasadach odpłatności i rekompensowanie ludności i środowisku strat wynikłych w rezultacie naruszenia prawa o ochronie środowiska;
- jawność informacji ekologicznej;
- udział społeczeństwa obywatelskiego, organów samorządowych i sfery biznesu w przygotowaniu, przedstawieniu, przyjęciu i realizacji postanowień w sferze ochrony środowiska i racjonalnego wykorzystywania przyrody²¹.

W celu realizacji Doktryny Ekologicznej i wypełnienia zadania rządu z 23 maja 2003 roku Ministerstwo Surowców Naturalnych rozporządzeniem z 28 października 2003 roku (nr 961) zatwierdziło Plan działania w sprawie realizacji Ekologicznej Doktryny Federacji Rosyjskiej na lata 2003-2005.

Plan działania został ustalony przez 12 federalnych organów władzy wykonawczej i zawierał 36 przedsięwzięć w zakresie państwowej ochrony środowiska. Plan przewidywał:

- obniżenie zanieczyszczenia środowiska i oszczędzanie surowców naturalnych;
- zapewnienie bezpieczeństwa podczas potencjalnie niebezpiecznych rodzajów działalności i w sytuacjach nadzwyczajnych;
- rozwój systemu państwowego zarządzania ochroną środowiska i eksploatacji przyrody;
- normatywne i prawne zabezpieczenie kwestii ochrony środowiska;
- ekonomiczne i finansowe mechanizmy;
- monitoring ekologiczny i zabezpieczenie informacyjne;
- badania naukowe;
- ekologiczna edukacja i oświata;
- rozwój społeczeństwa obywatelskiego jako warunek realizacji polityki państwowej w dziedzinie ekologii;
- współpraca międzynarodowa²².

Tym sposobem w Rosji rozpoczął się nowy etap realizacji zrównoważonego rozwoju w nowych warunkach społeczno-ekonomicznych.

Zajmując się tematyką zrównoważonego rozwoju w Rosji, warto też wspomnieć o Protokole z Kioto. Państwa, które zdecydowały się na jego ratyfikację, zobowiązały się do obniżenia emisji gazów cieplarnianych o ustalone wartości. Został on wynegocjowany w 1997 roku, a wszedł w życie dopiero w lutym 2005 roku, trzy miesiące po ratyfikowaniu go przez Rosję. Losy Protokołu pozostawały w rękach Rosji, od czasu gdy w 2001 r. Stany Zjednoczone wycofały się z postanowień ratyfikacji. Wedle wymagań Protokołu państwa uprzemysłowione do 2008-

²¹ Экологическая доктрина Российской Федерации, <http://www-sbras.nsc.ru/win/anonses/1001.html>

²² Е.Ф. Корочкин, *op.cit.*, s. 17-18.

2012 roku mają obniżyć emisję sześciu gazów cieplarnianych o około 5% w porównaniu z poziomem z roku 1990. Jedynie trzy państwa: Islandia, Australia oraz Norwegia dostały zezwolenie na zwiększenie emisji względem 1990 roku o odpowiednio 10%, 8% i 1%. Rosja, Ukraina i Nowa Zelandia mogą utrzymać emisję na tym samym poziomie co w 1990 roku. Reszta krajów uprzemysłowionych musi do lat 2008-2012 zredukować swoje emisje o 6-8% względem poziomu z 1990 roku. W 2005 roku emisja gazów cieplarnianych w Rosji wyniosła 2,289 miliona ton dwutlenku węgla, co jest równoznaczne z 71% poziomu z 1990 roku. Emisja gazów cieplarnianych w Rosji jest mniejsza niż jej zobowiązania, a wzrost nie jest tak szybki, co przy wprowadzaniu strukturalnych zmian w gospodarce i przeorientowaniu jej na gałęzie bardziej przyjazne dla środowiska daje nadzieję na pozytywne zmiany²³. Daje to też wymierne korzyści temu krajowi w postaci odsprzedaży niewykorzystanych limitów. Federacja Rosyjska tak długo zwlekała z ratyfikowaniem protokołu z obawy o spowolnienie swojej gospodarki i wspomnianej już wcześniej niechęci do ingerencji aktorów zewnętrznych w sprawy krajowe. Liczne korzyści oferowane w zamian za ratyfikację przekonały jednak władze rosyjskie do ratyfikacji.

Czynnik ekonomiczny w zrównoważonym rozwoju w Rosji

Kiedy kraje rozwinięte planowały nową strategię rozwoju, Rosja dopiero wchodziła na drogę modernizacji. Zrodził się problem, jak pogodzić nowy kapitalizm rosyjski, nieokrępy jeszcze w swoich regułach, z założeniami zrównoważonego rozwoju? Zwłaszcza że nowi oligarchowie, a także władze nastawione są przede wszystkim na szybki i wymierny zysk, a ochrona przyrody jest taką dziedziną działalności ekonomicznej, w którą inwestowanie nie powoduje szybkich i namacalnych efektów.

Obecnie ekonomiczny rozwój kraju praktycznie ignoruje czynnik ekologiczny. Współczesne tendencje rozwoju Rosji można nawet nazwać „antyekologicznymi”. Tendencje te obserwowane są w trzech aspektach:

- ujemna dynamika i wielkości wskaźników makroekonomicznych, w których uwzględniony jest czynnik ekologiczny;
- zwiększenie nakładów na surowce naturalne i wielkości zanieczyszczenia w stosunku do jednostkowych rezultatów końcowych;
- strukturalne zwroty w ekonomii, zwiększające ciężar gatunkowy dziedzin eksploatujących i zanieczyszczających przyrodę²⁴.

Przy zachowaniu obecnych tendencji dużo bardziej prawdopodobne jest, że w niedalekiej przyszłości rosyjska ekonomia opierać się będzie nadal na gałęziach

²³ A.O. Kokorin, A. Garnak, I.G. Gritsevith, G.V. Safonov, *Developing Russia's economy and saving the climate*, Energy Agency, Moscow 2008, s. 7-9.

²⁴ Е.Ф. Корочкин, *op.cit.*, s. 21.

przemysłu eksploatujących przyrodę. Jak wskazał E. Koroczkin, „obecnie kształtuje się embriion przyszłego systemu ekonomicznego i jeśli ten zarodek ekonomicznej przyszłości niesie w swoich genach «antyekologiczność», to żadne ekologiczne programy, ostre przedsięwzięcia ochrony przyrody nie będą w stanie zapobiec degradacji środowiska”²⁵.

Dlaczego czynnik ekologiczny często jest ignorowany w procesie rozwoju ekonomicznego? Jedną z przyczyn jest brak ceny, wymiernej wartości ekologicznych szkód i zysków, takich jak na przykład świeże powietrze. Rosja, która stawia sobie za cel przywrócenie swojej mocarstwowej pozycji w świecie, zarówno w polityce, jak i w ekonomii, nastawiona jest na szybkie, mierzalne rezultaty, co często prowadzi do ignorowania wskazań ekologów, zarówno przez władze, jak i prywatnych przedsiębiorców. Tradycyjne wskaźniki ekonomiczne, takie jak dochód narodowy, produkt krajowy brutto (PKB), PKB per capita, nie uwzględniają tego, jaki stopień degradacji ekonomicznej może się wiązać z oparciem rozwoju wyłącznie na wzroście tych wskaźników. Organizacje międzynarodowe starają się wypracować nowe wskaźniki zawierające w sobie element ekologiczny. Warto odnotować, iż rosyjscy naukowcy również poszukują rozwiązań w tej kwestii (m.in. S. Bobylew, P. Makiejenko).

Dla przejścia ku zrównoważonemu rozwojowi konieczna jest kompensacja wyczerpywania kapitału naturalnego. Tymczasem w budżecie Rosji dochody z korzystania z zasobów leśnych to 0,1%, przetworów rybnych – 0,38%, zasoby mineralno-surowcowe to 9,7%. Pamiętać należy, że w leśnej i rybnej gałęzi ponad 50% sprzedaży zachodzi nielegalnie, czyli państwo nie kontroluje połowy obrotów z tych dziedzin. To ogranicza wpływy z tej działalności, a jednocześnie uniemożliwia ekologiczną kontrolę. Pomysłem jest wykorzystanie dochodów z eksportu nieodnawialnych surowców naturalnych na ochronę środowiska²⁶.

Rosja radykalnie różni się od krajów rozwiniętych strukturą podziału narodowego bogactwa. Według oceny Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju (dalej: Bank Światowy) na lata 1995-2000, dla krajów rozwiniętych udział kapitału naturalnego w bogactwie narodowym średnio nie przewyższa 10%, część kapitału produkcyjnego to około 20%, a kapitał ludzki ponad 70%. W Rosji natomiast podstawą jest kapitał naturalny (surowce 83-88%), kapitał produkcyjny 7%, ludzki 5-7%²⁷.

Federacja Rosyjska uczyniła z surowców naturalnych podstawę budowania dobrobytu gospodarczego. Politycy chętnie wykorzystują bazę surowcową, albowiem łatwo na niej budować przychody gospodarcze. Ponadto jest to świetna karta przetargowa w stosunkach międzynarodowych, co widoczne jest w relacjach Rosji z Ukrainą czy Białorusią. Jednak są to wątpliwe podstawy do formowania stabilnej sytuacji ekonomicznej. Brak racjonalnej strategii wykorzystania natu-

---

²⁵ Ibidem, s. 21.

²⁶ Ibidem, s. 23.

²⁷ Ibidem, s. 23-24.

ralnej bazy, brak konkretnego planu poszukiwania odnawialnych źródeł energii, przy jednoczesnym skromnym inwestowaniu w nowoczesne technologie może sprawić, że tak prowadzona polityka surowcowa Rosji okaże się bardzo krótkowzroczna i dotkliwa w skutkach.

Uczynienie gospodarki rosyjskiej bardziej zorientowaną na ekologię jest nieuniknione, pokazują to wskaźniki średniej długości życia w tym kraju. W 2005 roku, dla kobiet było to 72 lata, a dla mężczyzn 59, co stanowi dane podobne do tych z Erytrei i Papui Nowej Gwinei. Oczywiście są tego różnorodne przyczyny: choroby serca, nowotwory, wypadki, wysoki poziom spożycia alkoholu i tytoniu, niskie standardy bezpieczeństwa, ale i zanieczyszczenie środowiska. Dbłość o kondycję zdrowotną społeczeństwa powinna być również jednym z priorytetów polityki zrównoważonego rozwoju.

Specjaliści w dziedzinie ekonomii wskazują na ważne kierunki ekonomicznych przeobrażeń dla Rosji, które bezpośrednio lub pośrednio przyczynić się mogą do obniżenia zanieczyszczenia środowiska poprzez mechanizmy ekonomiczne:

- ekologicznie zbalansowana restrukturyzacja gospodarki i podjęcie innowacyjnego rozwoju;
- adekwatny udział dóbr przyrody we wskaźnikach ekonomicznych podczas podejmowania gospodarczych przedsięwzięć, ekonomiczna wycena zasobów naturalnych i usług;
- zmiana polityki inwestycyjnej w kierunku ekologicznie zbalansowanych priorytetów;
- stworzenie systemów podatkowych, kredytów, subsydiów, taryf handlowych i cel przyjaznych ekologii;
- ściśle określenie praw własności surowców naturalnych;
- doskonalenie mechanizmów prywatyzacji z udziałem czynnika ekologicznego;
- demonopolizacja;
- przekształcenie struktur bankowych i rynku kapitału w sposób sprzyjający tworzeniu innowacyjnych form finansowania działalności w sferze ochrony środowiska;
- zmiana praktyki eksportowej, polegająca na zmniejszeniu udziału w eksporcie surowców naturalnych, przy jednoczesnym zwiększeniu eksportu nowoczesnych technologii²⁸.

Jeżeli Rosja, jak wskazuje Płatonow, nie chce być zapleczem surowcowym świata, musi poczynić głębokie reformy strukturalne w gospodarce, albowiem sama przyczynia się do tego, że swoje wpływy może budować głównie na surowcach naturalnych.

---

²⁸ Ibidem, s. 25.

Implementacja zrównoważonego rozwoju w Rosji na przykładzie Projektu Ochrony Bioróżnorodności²⁹

W celu przyjrzenia się praktycznemu wymiarowi wdrażania idei zrównoważonego rozwoju w Federacji Rosyjskiej poniżej przeanalizowany zostanie Projekt Ochrony Bioróżnorodności realizowany przez ten kraj w latach 1996-2003. Został on wprowadzony przez Federację Rosyjską, przy pomocy Fundacji na rzecz Globalnego Środowiska (Global Environmental Facility, dalej GEF), poprzez Bank Światowy i rząd szwajcarski. Jest to jeden z największych i najbardziej udanych programów ochrony bioróżnorodności w Europie, a także największy jeżeli chodzi o liczbę zaangażowanych w niego osób – ponad 110 tysięcy. Dzięki niemu utworzono specjalny portal internetowy www.biodat.ru, który zapewnia dostęp do informacji ekologicznej. Projekt odznaczał się innowacyjnym podejściem, wprowadzeniem nowych instrumentów i mechanizmów działania.

W latach 1992-1994 Ministerstwo Ochrony Środowiska i Surowców Naturalnych Federacji Rosyjskiej wraz z Bankiem Światowym opracowało zarys programu ochrony środowiska dla Federacji Rosyjskiej. Jego celem było wykorzystanie globalnego doświadczenia praktyki ekologicznej i przyciągnięcie funduszy z organizacji międzynarodowych i rządów zagranicznych dla sfinansowania najważniejszych projektów ekologicznych.

W kwietniu 1994 roku w Stanach Zjednoczonych odbyła się konferencja fundatorów, reprezentujących instytucje międzynarodowe i kraje (Bank Światowy, GEF, Unia Europejska, Wielka Brytania, Kanada, Norwegia, Stany Zjednoczone, Szwajcaria, Finlandia). Podmioty te zadeklarowały gotowość udzielenia pożyczek o łącznej wartości około 300 milionów dolarów.

Kluczowym punktem tego programu był Projekt Ochrony Bioróżnorodności (dalej nazywany Projektem), który miał być sfinansowany przez GEF (20,1 miliona dolarów), rząd Szwajcarii (1,1 miliona dolarów) oraz przez stronę rosyjską (co najmniej 4,8 miliona dolarów), w formie finansowania określonych programów z budżetu federalnego, federalnych, regionalnych i lokalnych funduszy ochrony środowiska, a także przez ulgi podatkowe.

Bank Światowy zapewnił wycenę proponowanych projektów, podpisanie odpowiedniej umowy w sprawie dotacji z Federacją Rosyjską, a także nadzorowanie implementacji projektów. Głównym celem całego Projektu było wsparcie Federacji Rosyjskiej we wprowadzeniu adekwatnego poziomu bioróżnorodności, bazującego na zasadach zrównoważonego rozwoju. Można wyróżnić cztery zasadnicze komponenty tego Projektu:

---

²⁹ Russian Federation GEF Biodiversity Conservation Project: Outcomes and Prospects, Brief Reports on Project Outcomes 1997-2003, http://194.84.38.65/files/esw_files/biodiversity_gef_eng.pdf

1. Strategiczne założenia (13% sumy) – zapewnienie bazy dla planowania strategicznego i ustanowienie ekonomicznych i finansowych regulacji oraz mechanizmów informacji.
2. Chronione naturalne obszary (53% sumy) – cel wspieranie rządowego planu rozwoju ochrony obszarów naturalnych oraz wzmocnienie i restrukturyzacja instytucji i mechanizmów ochrony środowiska.
3. Komponent związany z regionem jeziora Bajkał (25% sumy).
4. Zarządzanie i koordynacja Projektu (9% sumy).

Umowa między Federacją Rosyjską a Bankiem Światowym została podpisana 29 września 1996 roku, a weszła w życie 27 listopada tegoż roku.

Efekty Projektu bardzo są widoczne w sferze działalności rezerwatów i parków narodowych. Rosja posiada około 15 tysięcy specjalnie chronionych obszarów naturalnych, o łącznym obszarze około 130 milionów hektarów. Ich zasadniczy trzon tworzą rezerваты i parki naturalne. W 1996 r. w kraju było 39 rezerwatów, o łącznym obszarze 30,1 miliona hektarów, podczas gdy w styczniu 2002 roku ich liczba wzrosła do 100, a obszar do 33,7 milionów hektarów. Setki rezerwatów utworzono w 2000 roku w Republice Inguszetii. W 1996 roku w Rosji istniało 30 parków narodowych, o powierzchni 6,6 miliona hektarów, w 2002 roku natomiast było ich 35, co stanowiło 7 milionów hektarów. Wprowadzone zmiany usprawniają funkcjonowanie rosyjskich rezerwatów i parków narodowych, dzieje się tak poprzez regulacje administracyjne, ustalenie odpowiedzialności za każde naruszenia, a także regularne inspekcje w tych podmiotach. Powstało osiem nowych stowarzyszeń rezerwatów i parków narodowych, które organizują warsztaty, koordynują badania naukowe i wzmocniają ochronę. To również najbardziej podstawowe pomoce, takie jak środki transportu, wyposażenie, komputery etc. Granty badawcze stały się stałym źródłem dofinansowywania tych ośrodków.

Projekt ten obudził zainteresowanie rezerwatami i parkami narodowymi wśród wysokiej klasy specjalistów z różnorodnych instytucji naukowych i uniwersytetów. Liczba fachowców z różnych instytucji badawczych pracujących w rezerwach i parkach narodowych rosła systematycznie w okresie działania Projektu i w 2000 roku wyniosła 1560 osób, co stanowi podwojenie w stosunku do liczby z 1996 roku.

Ośrodki na terenach objętych ochroną, gdzie tworzone są sale pokazowe, laboratoria badawcze, odwiedziło w tym czasie 80 tysięcy osób. Stworzono ścieżki ekologiczne w różnych rezerwach i parkach narodowych o łącznej długości około 490 kilometrów. Odwiedziło je ponad 47 tysięcy turystów w ciągu 5 lat działania Projektu. Oznacza to, że liczba turystów w tych miejscach wzrosła 44 razy w porównaniu z pierwszym rokiem implementacji Projektu. Pokazuje to niezwykle ważny związek ochrony środowiska, wdrażania zrównoważonego rozwoju i turystyki. Dziedziny te mogą wzajemnie się wspierać i czerpać korzyści ze wspólnych przedsięwzięć.

Niezwykle istotną częścią w Projekcie była kwestia rozwoju programów edukacyjnych związanych z ekologią. Stopień kultury ekologicznej i społecznej odpowiedzialności ludzkości nie odpowiada wyzwaniom współczesności i przyszłości. Tę rozbieżność są w stanie naprawić inicjatywy w sferze edukacji, poprzez opracowywanie systemu kształcenia zorientowanego proekologicznie. W związku z tym tworzone były projekty programów edukacyjnych z zakresu ekologii, które obejmowały między innymi obozy ekologiczne, kółka zainteresowań i wycieczki. Około 156 tysięcy młodzieży szkolnej brało udział w takich przedsięwzięciach w ciągu 5 lat funkcjonowania Projektu. W 1997 roku było to 1578 osób, a w 2001 już ponad 73 tysiące.

Niebagatelne znaczenie ma też utworzenie Ekologiczno-oświatowego Centrum „Rezerwaty” (Эколого-просветительский Центр „Заповедники”), wspieranego przez rząd szwajcarski. Powstało ono w 1996 roku i opracowało metodologiczną bazę dla ekologicznych działań edukacyjnych, organizuje też treningi, warsztaty, debaty i wyjazdy studyjne. Ponad 200 specjalistów ze 127 rezerwatów zostało przeszkolonych na kursach. Prowadzone są też szkolenia dla osób z Gruzji, Kazachstanu, Kirgizji i Uzbekistanu. Centrum, które zainicjowało powstanie szeregu nowych podmiotów, takich jak kluby, organizacje i fundacje, wskazuje na trzy główne kierunki swojego działania:

1. Kreowanie w społeczeństwie rosyjskim zrozumienia unikalnej wartości obszarów specjalnie chronionych, zarówno obecnie, jak i w przyszłości:
  - działalność ekologiczno-oświatowa;
  - współpraca ze środkami komunikacji masowej;
  - działania wystawowe;
  - rozwój ruchu dziecięcego i młodzieżowego;
2. Podwyższanie kwalifikacji specjalistów obszarów specjalnie chronionych:
  - stałe kursy;
  - rozwój międzynarodowych kontaktów między specjalistami;
  - metodologiczna pomoc dla specjalistów;
3. Stworzenie jednej informacyjnej przestrzeni w dziedzinie obszarów specjalnie chronionych:
  - wydawanie gazety „Заповедные Острова”;
  - założenie, redagowanie i rozwijanie strony internetowej www.wildnet.ru

Konkretne przedsięwzięcia to organizowany corocznie ogólnorosyjski konkurs „Заповедное Ехо” przy współpracy gazety „Komsomolskaja Prawda”. Skierowany jest on do regionalnych i wysokonakładowych mediów i ma na celu zainteresowanie środków masowego przekazu kwestiami obszarów specjalnie chronionych. Dwa razy do roku, od 2005 roku, odbywają się spotkania sfery biznesu i struktur państwowych w związku z poszukiwaniem wspólnych rozwiązań problemów ekologicznych. Ponadto Centrum od 2006 roku (10 rocznica powsta-

nia) przyznaje nagrodę „Złoty burunduk”³⁰ dla osób zasłużonych w dziedzinie rozwoju oświaty ekologicznej (www.wildnet.ru).

Jeśli mowa jest o oświacie ekologicznej i edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju, to należy wspomnieć o działalności w tej sferze Moskiewskiego Uniwersytetu im. M. Łomonosowa. Niezwykle prężny ośrodek działa na Wydziale Geografii. Pierwsze ogólnorosyjskie obrady „Edukacja dla rozwoju” odbyły się właśnie na tym wydziale. Przy współpracy z ambasadą Wielkiej Brytanii utworzona została strona, będąca ważnym źródłem informacji na temat edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Utworzono Naukowo-Metodologiczną Radę Ekologii i Zrównoważonego Rozwoju. Od 2004 roku specjaliści ekolodzy mają na studiach przedmiot „zrównoważony rozwój”.

Jednym z najważniejszych efektów Projektu było opracowanie Narodowej Strategii Ochrony Bioróżnorodności. Jako część Strategii przeprowadzono specjalistyczne studia analityczne. Prowadzono ankiety i analizy postaw różnych grup społecznych na temat bioróżnorodności, które pokazały relatywnie niską świadomość problemów ochrony środowiska. Dzięki różnorodnym działaniom wskazano najbardziej znaczące problemy socjoekonomiczne, wpływające na ochronę przyrody. Strategia stanowiła podstawę dla stworzenia Narodowego Planu Działań Ochrony Bioróżnorodności, opracowanego zgodnie z zasadami i zaleceniami rządu Federacji Rosyjskiej. Stanowi on zbiór różnorodnych przedsięwzięć z zakresu ochrony bioróżnorodności³¹.

Niezwykle ważne jest zaistnienie kwestii ekologicznych w środkach masowego przekazu. Oczywista siła mediów jest świetnym narzędziem dla promowania idei zrównoważonego rozwoju, a także wszelkich działań proekologicznych. Dlatego istotne jest, by możliwie jak największa liczba takich przedsięwzięć była nagłaśniana. Pozytywnym przykładem związanym z konkretnymi programami w ramach Projektu jest ten związany z Jeziorem Bajkał. W efekcie zakrojonych na szeroką skalę badań i licznych przygotowań opracowano Strategię Ochrony Bioróżnorodności Ekosystemu Jeziora Bajkał. Szereg przedsięwzięć związanych z tym konkretnym miejscem geograficznym wymaga zwrócenia uwagi także ze względu na rozgłos medialny, jaki za jego pomocą uzyskano dla tematyki ochrony środowiska. Stworzono ponad 300 dokumentów i materiałów, powstało około 100 programów telewizyjnych i 600 radiowych na temat samej kwestii Bajkału.

Początkowo odnotowywano małe zainteresowanie mediów Projektem. Dlatego zastanawiano się, jak zwiększyć dostęp do informacji, gdzie publikować dokumenty i materiały. Służyły temu ekologiczne pisma, takie jak „Zielony świat”

³⁰ Burunduk – wiewiórka syberyjska.

³¹ Treść Strategii, jak i Planu działań można znaleźć na stronie www.biodat.ru. Adres internetowy powyższej strony nie jest przywołany przypadkowo. Zwrócić należy uwagę na jeden z ważniejszych celów Projektu. Upowszechnienie informacji na temat wszelkich przedsięwzięć z zakresu ochrony bioróżnorodności. Również z funduszy Projektu utworzona została ta witryna, która jest niebywale bogatym źródłem wszelkich wiadomości z zakresu ekologii.

oraz inne branżowe czasopisma. Stworzono sytuację, w której zarówno media ogólnonarodowe, jak i lokalne coraz bardziej zaczęły interesować się konkretnymi przedsięwzięciami projektu.

Projekt Ochrony Bioróżnorodności jest bezprecedensowym przykładem na zaangażowanie różnych segmentów społecznych, przede wszystkim młodzieży, w liczne działania proekologiczne. W latach 1997-2001 700-800 tysięcy ludzi niemal we wszystkich parkach narodowych i rezerwatach w Rosji brało udział w Projekcie. Ponad 110 tysięcy ludzi było bezpośrednio zaangażowanych w jego implementację. Rodzi to nadzieję, że realizacja konkretnych przedsięwzięć spowoduje namacalne zmiany, a przede wszystkim, że zaistnieje wyraźna szansa na zmianę mentalności społeczeństwa rosyjskiego, zwłaszcza jeżeli programy edukacyjne będą skierowane do dzieci i młodzieży.

Podsumowanie

Niezwykle istotne jest, by idea zrównoważonego rozwoju i ekologiczne przedsięwzięcia były intensywnie popularyzowane w Federacji Rosyjskiej. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że ten największy kraj na świecie stanowi bardzo ważny element ekosystemu światowego. W interesie społeczeństwa rosyjskiego, społeczności międzynarodowej, a także przyszłych pokoleń jest międzynarodowa współpraca na rzecz rozwiązywania problemów ekologicznych w Rosji i promowania idei zrównoważonego rozwoju.

Jak w wielu krajach, istnieje wiele zapóźnień, jest jeszcze wiele do zrobienia, ale takie przedsięwzięcia jak Projekt Ochrony Bioróżnorodności pokazują, że umiejętne wykorzystanie pomocy zagranicznej, konstruktywna współpraca, wymiana doświadczeń i otwarcie się na nowe rozwiązania mogą dać pozytywne rezultaty. Oczywiście, ze względu na wielkość Federacji Rosyjskiej zapotrzebowanie na tego rodzaju projekty jest bardzo duże. Niemniej wydaje się, iż pierwsze zrealizowane projekty mogą stać się dobrymi przykładami dla kolejnych.